

УДК 59:001.32(477):929Маркевич О.

Андрій Шаповал,

наук. співроб. Інституту архівознавства НБУВ,
канд. іст. наук

**ДОКУМЕНТНА СПАДЩИНА
ЯК СКЛАДНИК БІОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
(За матеріалами особового фонду академіка О. П. Маркевича)**

Розглянуто структуру та документний склад особового архівного фонду академіка НАН України О. П. Маркевича, який є джерельною базою дослідження життя та діяльності вченого.

Ключові слова: О. П. Маркевич, особовий фонд, наукова біографія, НАН України.

В Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається особовий фонд видатного українського вченого-зоолога, академіка НАН України (1957), Заслуженого діяча науки України (1965), лауреата Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1988) Олександра Прокоповича Маркевича. Вчений зробив вагомий внесок у загальну і ветеринарну паразитологію, був засновником гідропаразитології та іхтіопаразитології в Україні та основоположником такого наукового напрямку як паразитологія.

У даній статті ми ставимо за мету ознайомити науковців зі структурою і документальним складом особового архівного фонду академіка НАН України О. П. Маркевича та за допомогою біографічних документів і документів з діяльності вченого з'ясувати малодосліджені сторінки життя та діяльності науковця, що допоможе всебічно реконструювати його наукову біографію.

У 2012 р. для дослідників став доступним фонд № 121 «Маркевич Олександр Прокопович (19.03.1905–23.04.1999) – зоолог, академік НАН України (1957)», що зберігається в Інституті архівознавства НБУВ і є унікальним за своїм змістом і обсягом. Він складається з чотирьох описів, що містять 1270 справ загальною кількістю 7939 документів за 1913–1999 рр., а саме опис № 1 «Наукові праці та робочі матеріали до них» (393 спр. за 1931–1994 рр.), опис № 2 «Біографічні документи, документи

про вченого та документи з діяльності» (181 спр. за 1913–1999 рр.), опис № 3 «Фотодокументи та документи, зібрані вченим» (119 спр. за 1929–1993 рр.) і опис № 4 «Листування» (577 спр. за 1932–1995 рр.).

Документи біографічного характеру та документи з діяльності О. П. Маркевича увійшли до другого опису фонду, що включає два розділи: Розділ I «Біографічні документи та документи про вченого» (спр. № 1–61 за 1913–1999 рр.); Розділ II «Документи з діяльності» (спр. № 62–181 за 1925–1997 рр.).

У фонді відклалася метрична довідка про народження О. П. Маркевича, з якої дізнаємося, що він народився 19 березня 1905 р. у с. Плоске Тарашанського району Київської області в незаможній селянській родині. Серед біографічних документів зберігаються його автобіографії, в одній з яких вчений вказав: «Батьківщиною батька було с. Насташка, сусіднього Ракитнянського району. Тут я отримав початкову освіту в церковно-приходській школі й освоїв ремесло свого батька – чоботаря; мати була неосвіченою. Дитячі та юнацькі роки я також провів в с. Насташка, куди повернувся в 1908 р. разом із сім'єю батько, отримавши у спадок від мого діда стару хату (мазанку) і при ній маленьку присадибну ділянку»¹.

У фонді міститься картка члена Насташського комітету незаможних селян, до складу якого О. П. Маркевич входив у 1922 р.

До фонду увійшли документи про навчання О. П. Маркевича у Насташській церковно-приходській школі, оригінал свідоцтва про закінчення першої Білоцерківської семирічної трудової школи, після закінчення якої у 1921 р. О. П. Маркевич вступив до Білоцерківських вищих педагогічних курсів ім. Б. Грінченка, де розпочав дослідну роботу в галузі іхтіології. У фонді зберігаються: квиток студента 3-го курсу Білоцерківських вищих педагогічних курсів ім. Б. Грінченка, ці курси невдовзі було перейменовано у Білоцерківський педагогічний технікум; персональна картка члена секції мистецтв цього навчального закладу, яка містила дані про те, що, навчаючись на педагогічних курсах, О. П. Маркевич брав участь у хоровому і драматичному гуртках; довідка про його навчання на драматично-інструкторських курсах та лист-клопотання завідувача Білоцерківських педкурсів від 6 жовтня 1924 р. до керівництва Київських педагогічних курсів ім. Б. Грінченка з проханням зарахувати до них О. П. Маркевича згідно бажання останнього². Проте, це клопотання не задовольнили.

У 1925 р. О. П. Маркевич з відзнакою закінчив Білоцерківський

педагогічний технікум. У фонді перебувають документи про його працевлаштування після закінчення навчального закладу³. Протягом 1925–1926 рр. він викладав природознавчі дисципліни та німецьку мову у Ставищенській районній трудовій школі й біологію в Ставищенській агропрофшколі.

У 1926 р. О. П. Маркевич вступив на агробіологічне відділення профосвіти Київського інституту народної освіти (КІНО, нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). У фонді відкритися його студентська картка і студентський квиток, з якого можна довідатися, що державну стипендію О. П. Маркевич отримував лише навчаючись на останньому курсі КІНО, і у студентські роки майбутньому вченому доводилося заробляти кошти на життя. Зокрема, він деякий час працював директором Дмитрівської школи № 2 і лектором у Київському клубі залізничників «Наукове кіно»⁴.

Серед документів перебувають посвідчення про допризовну підготовку О. П. Маркевича, яку він пройшов улітку 1928 р. при 136-му Придніпровському стрілковому полку з відміткою «добре». Також зберігаються членський квиток і посвідчення члена ТСОАВІОХІМ та його повістка призовника⁵.

При КІНО діяли курси українознавства, на яких 3 червня 1930 р. О. П. Маркевич склав іспит з української мови на першу категорію. Більше того, згідно протоколу іспиту він як представник від студентів входив до іспитової комісії з перевірки знання української мови серед студентів агробіологічного відділення інституту⁶. Відклаталося й свідоцтво про закінчення КІНО у 1930 р., згідно якого О. П. Маркевич отримав кваліфікацію викладача агробіологічних дисциплін⁷.

Під час навчання в КІНО О. П. Маркевич активно займався науковою роботою під керівництвом таких видатних вчених як І. І. Шмальгаузен, М. М. Воскобойников, Д. Є. Белінг і М. Г. Холодний. Про наукові здобутки О. П. Маркевича-студента дізнаємося з відповідей на запитання анкети, яку він заповнив, вже навчаючись в аспірантурі. Так, О. П. Маркевич був членом президії студентського краєзнавчого гуртка, на засіданнях якого виступав з науковими доповідями «Мисливські та промислові птахи України», «Птахи України в зв'язку з питаннями екології, фауністики та зоогеографії», «Робота гідробіологічної експедиції з обстеження водойм Вінниччини в зв'язку з підняттям рибного господарства», «Методи гідробіологічних досліджень»⁸. У студентські роки О. П. Маркевич працював

на Дніпровській біологічній станції ВУАН і під керівництвом професора Д. Є. Белінга брав участь в експедиціях станції з гідробіологічного обстеження Дніпровських порогів й водойм Вінницького округу.

У 1928 р. О. П. Маркевича було обрано вченим секретарем Секції мисливствознавства при Постійній комісії ВУАН з вивчення продуктивних сил республіки (УКОПС). Досліджуючи мисливську фауну і стан мисливських заказників, вчений підготував свої перші наукові праці «Секція мисливствознавства та хутряних тварин» (1929), «Вивчаємо практику заказників: з матеріалів обслідування Людівського заказника» (1929), «Мисливська фауна та заказники Вінниччини»⁹. До речі, остання стаття, яку О. П. Маркевич опублікував у Бюлетні УКОПС (№ 5–6 за 1930 р.), з невідомих автору причин не увійшла до опублікованої бібліографії вченого¹⁰.

О. П. Маркевич також був секретарем зоологічного семінару вищого типу при КІНО, де працював під керівництвом академіка І. І. Шмальгаузена та професора М. М. Воскобойникова, що надали йому рекомендації до аспірантури, у яких охарактеризували молодого вченого як сумлінного і талановитого дослідника¹¹. Оскільки 1930 р. в Києві аспірантської вакансії із зоології не знайшлося, О. П. Маркевич вступив до аспірантури Ленінградського науково-дослідного іхтіологічного інституту (ЛІХІ) при Всесоюзній академії сільськогосподарських наук у Ленінграді, де став першим аспірантом лабораторії паразитології, якою керував відомий вчений-зоолог професор В. О. Догель.

У фонді зберігається повідомлення про зарахування до аспірантури, посвідчення аспіранта, протокол загальних зборів аспірантів ЛІХІ від 1 лютого 1931 р., у якому вказано, що О. П. Маркевич заняття відвідував акуратно, встигав з вивчення іноземних мов і спеціальності та брав активну участь у громадській роботі¹². Серед документів містяться членський квиток Товариства біологів-марксистів і запрошення на загальні збори цього товариства та членські квитки, свідоцтва, дипломи та інші документи різних наукових, культурно-просвітніх, громадських і спортивних товариств, до яких протягом свого життя входив О. П. Маркевич. Відклаталося листи дирекції ЛІХІ до керівництва Петергофського природничо-наукового інституту з проханням надати О. П. Маркевичу гуртожиток і приміщення в лабораторії для вивчення хвороб промислових риб Фінської затоки та до бібліотеки АН СРСР з проханням дозволити науковцю працювати з книгами бібліотеки вдома. Із протоколу засідання наукової ради ЛІХІ від 3 вересня

1931 р. дізнаємося про рішення ради вважати О. П. Маркевича підготовленим до наукової діяльності та переведення його на наукову роботу до ЛПХІ¹³. У фонді перебуває обліковий білет спеціаліста, виданий О. П. Маркевичу Ленінградським обласним відділом праці.

Після дострокового закінчення аспірантури з жовтня 1931р. О. П. Маркевич працював старшим науковим співробітником лабораторії паразитології і хвороб риб сектору рибництва і акліматизації ЛПХІ¹⁴, реорганізованого згодом у Всесоюзний науковий інститут озерного й річкового рибного господарства (ВНІОРГ), у фонді відклалися документи про його роботу на цій посаді¹⁵. Завідувач лабораторії паразитології і хвороб риб ВНІОРГ, професор В. О. Догель, характеризує діяльність О. П. Маркевича, зазначає: «За час своєї роботи в Інституті Маркевич проявив серйозні пізнання, як у своїй спеціальності, так і в сфері загальної біології, в повній мірі володіючи методикою науково-дослідної роботи. Брав участь в дослідницьких експедиціях ВНІОРГа, а також керував паразитологічними роботами у великій комплексній експедиції з дослідження озер Ленінградської області. Неодноразово брав участь в консультаціях і виїжджав з дослідницькою метою на місця на запрошення господарських організацій, читав лекції з еволюційної теорії на Курсах підвищення кваліфікації лаборантів інституту. Маркевичу, як цілком сформованому працівнику науки, неодноразово доручалося керівництво науковими заняттями осіб, яких було направлено у відрядження до лабораторії паразитології для підвищення своєї кваліфікації»¹⁶.

Протягом 1931–1935 рр. О. П. Маркевич як сумісник читав курс «Хвороби риб» у Ленінградському рибпромисловому технікумі. У 1933 р. його запросили на роботу до Ленінградського хіміко-технологічного інституту інженерів громадського харчування, де він працював на посаді доцента, а з січня 1934 р. – професора на кафедрі біології. У фонді зберігаються документи про педагогічну діяльність О. П. Маркевича за 1931–1986 рр., серед яких складена вченим навчальна програма курсу «Хвороби риб», програма курсу «Біологія» та зауваження науковця до курсу, програма і робочий план курсів «Протозоологія», «Арахноентомологія», складені О. П. Маркевичем для студентів Біологічного факультету Київського університету, його роздуми про мету, завдання курсу «Загальна паразитологія» та місце курсу в навчальному процесі, документи про співпрацю О. П. Маркевича з Ніжинським державним педагогічним інститутом, Харківським державним

університетом, Мелітопольським державним педагогічним інститутом тощо¹⁷.

Відомості про О. П. Маркевича як вченого містяться у відгуках окремих вчених про наукову, педагогічну і громадську діяльність науковця. Як зазначав академік АН УРСР В. Г. Касьяненко, у довоєнний час наукова робота О. П. Маркевича торкалася, головним чином, вивчення систематики і екології паразитів риб, їх залежності від умов зовнішнього середовища і фізіологічного стану хазяїна, багато уваги вчений приділяв вивченню хвороб риб у ставкових господарствах. О. П. Маркевич був учасником і керівником багатьох наукових експедицій, серед яких відзначимо експедиції з підвищення продуктивності рибного господарства Вінницької області (1929) й Білоцерківського округу (1930), з дослідження Дніпровських порогів (1928–1929), з комплексного вивчення водойм Ленінградської області (1932), експедицію на Баренцове море (1936)¹⁸. Документи про керівництво О. П. Маркевичем науковою експедицією на Баренцовому морі відклалися у фонді¹⁹.

Серед документів зберігаються відгуки та рецензії на наукові праці О. П. Маркевича відомих вчених, зокрема В. О. Догеля, Л. С. Берга, Д. Є. Белінга, В. М. Рилова, М. М. Воскобойникова, С. Я. Парамонова, В. М. Артоболевського, С. М. Гершензона, Л. В. Рейнгарда, В. Г. Касьяненка, О. Р. Пренделя, Р. С. Чеботарьова, Б. Г. Новикова, В. І. Здуна, В. В. Богдановича, О. П. Кришталя та ін. Так, професор Л. С. Берг у відгуку, датованому 7 лютим 1935 р., писав: «В галузі паразитології О. П. Маркевич встиг за короткий термін висунути і завоювати собі відомість не тільки в СРСР, але і за кордоном. О. П. Маркевичем опубліковано 25 наукових праць, із яких 8 робіт на іноземних мовах в закордонних виданнях. О. П. Маркевич працює з великою наполегливістю і разом з тим величезним ентузіазмом. Неможливо не визнати в ньому талановитого, цілком сформованого вченого, від якого зоологія взагалі і гідробіологія зокрема чекають ще дуже багато»²⁰. У 1935 р. за сукупністю наукових праць О. П. Маркевичу було присвоєно науковий ступінь кандидата біологічних наук.

У фонді вміщено анкети та особові листки О. П. Маркевича з обліку кадрів за 1931–1999 рр., витяг з трудової книжки, що містить відомості про його трудову діяльність в Інституті зоології АН УРСР, Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка (КДУ), Саратовському інституті мікробіології і епідеміології «Мікроб», Інституті гідробіології АН

УРСР протягом 1935–1984 рр., біографічні довідки вченого, датовані 1975–1999 рр. Відкриті характеристики, надані О. П. Маркевичу завідувачем лабораторії паразитології і хвороб риб ВНІОРГ, професором В. О. Догелем (1933), головою міському Інституту зоології та біології АН УРСР П. О. Сітько (1939), директором Інституту зоології та біології АН УРСР, членом-кореспондентом АН УРСР Я. В. Роллом (1941), директором Башкирської науково-дослідної ветеринарної станції Б. А. Акчурінім (1943), ректорами КДУ: професором В. Г. Бондарчуком (1949 р.), академіком АН УРСР І. Т. Швецом (1956, 1959); директорами Інституту зоології АН УРСР: академіком АН УРСР В. Г. Касьянєнком (1955, 1956), доктором біол. наук П. М. Мажугою (1965), академіком АН УРСР І. Г. Підоплічком (1970), доктором біол. наук В. А. Топачевським (1973); академіком АН УРСР Р. Є. Кавецьким (1957), доктором біол. наук М. А. Воїнственським (1963), директорами Інституту гідробіології АН УРСР, доктором біол. наук Л. А. Сіренком (1973), доктором біол. наук В. І. Малюком (1979), членом-кореспондентом АН УРСР В. Д. Романєнком (1984).

Отримавши запрошення на роботу до Інституту зоології АН УРСР, у 1935 р. О. П. Маркевич повернувся до Києва, де очолив секцію морфології безхребетних тварин, на базі якої у квітні 1937 р. був організований відділ паразитології Інституту зоології АН УРСР. Серед документів фонду представлені оригінали посвідчення та перепустки співробітника Інституту зоології АН УРСР, профспілкові квитки О. П. Маркевича та документи про роботу вченого на посадах завідувача секції морфології безхребетних (1935–1937) і завідувача відділу паразитології (1938–1971) Інституту зоології АН УРСР, у тому числі під час перебування інституту в евакуації²¹.

Після переїзду в Україну О. П. Маркевич став займатися іхтіо-паразитологічними дослідженнями, результати яких вчений узагальнив у монографії «Сорерода паразитіса прісних вод СРСР» (1937), яка була премійована як на Всеукраїнському, так і Всесоюзному конкурсах молодих вчених. Монографія склала основу докторської дисертації О. П. Маркевича «Паразитичні веслоногі (Сорерода паразитіса) СРСР і суміжних країн», яку вчений з великим успіхом захистив у лютому 1939 р. у КДУ.

У фонді відкриті документи про захист О. П. Маркевичем докторської дисертації, серед яких – стенограма захисту, відгук на дисертацію, написаний професором М. М. Воскобойниковим, та рецензія офіційного опонента, професора із Зоологічного інституту АН СРСР В. М. Рилова. У

рецензії, зокрема, зазначається, що в дисертації закладено основу вивчення в СРСР групи паразитичних Сорерода, що мало велике господарське значення, вказується, що замість 33 видів відомих раніше в СРСР під час дослідження виявлено більше 200 видів ракоподібних, з яких 42 види, 12 родів та 2 родини описано як нові для науки, і робиться висновок, що дисертація О. П. Маркевича є виключно цінною працею і значним внеском у світову науку²². У 1939 р. О. П. Маркевичу було присвоєно науковий ступінь доктора біологічних наук.

З 1935 р. О. П. Маркевич обіймав посаду професора кафедри зоології безхребетних КДУ, а з серпня 1936 р. – посаду завідувача даної кафедри. У 1939 р. він був затверджений вченому званні професора за спеціальністю «зоологія безхребетних». У фонді зберігаються оригінали диплома доктора наук і атестата професора, а також документи про роботу О. П. Маркевича на посадах професора та завідувача кафедри зоології безхребетних КДУ, старшого наукового співробітника Науково-дослідного інституту біології при КДУ та документи про діяльність О. П. Маркевича як члена та голови Редакційної ради біологічного факультету КДУ²³.

Впродовж 1936–1939 рр. і у 1944–1947 рр. О. П. Маркевич працював проректором з наукової роботи КДУ. У фонді вміщено документи про роботу вченого на посаді проректора з наукової роботи КДУ та документи про його участь у роботі вченої ради КДУ та вченої ради біологічного факультету університету²⁴.

У 1939 р. О. П. Маркевич очолив роботу з підготовки підручника для студентів біофахів університетів, аспірантів і викладачів «Курс систематики і екології безхребетних», у роботі над яким крім київських вчених (професора Д. Є. Белінга, доцентів С. М. Крашенинникова, Г. І. Шпета та ін.) взяли участь відомі ленінградські фахівці, зокрема професори О. М. Дьяков, Г. О. Клоге, В. В. Редікорцев, канд. біол. наук С. С. Смирнов. Однак, підручник так і не побачив світ (коректура підручника, як і рукописи його докторської дисертації, монографії «Загальна паразитологія» та кількох статей вченого, загинули у період окупації Києва німецькими військами). У фонді містяться документи щодо видання підручника «Курс систематики і екології безхребетних» під загальною редакцією О. П. Маркевича²⁵. Відкриті також документи про видавничу діяльність вченого²⁶.

У період Великої Вітчизняної війни О. П. Маркевич працював спочатку старшим науковим співробітником Саратовського інституту мікробіології і епідеміології «Мікроб» (у фонді містяться посвідчення та перепустки

співробітника інституту «Мікроб»), а з осені 1941 р. до осені 1943 р. – завідувачем відділу паразитології Інституту зоології АН УРСР у м. Уфа, куди була евакуйована АН УРСР. Водночас за сумісництвом учений працював на Башкирській науково-дослідній ветеринарній станції, де оволодів професією ветеринарного лікаря та опанував методи діагностики і терапії хвороб сільськогосподарських тварин, що допомогло йому розгорнути в Башкирії спеціальні ветеринарно-паразитологічні дослідження, за результатами яких були складені інструкції щодо заходів боротьби з паразитарними захворюваннями домашніх тварин, видана брошура «Наружные паразиты с.-х. животных, их вредоносное значение и меры борьбы»²⁷. У жовтні 1943 р. О. П. Маркевич переїхав до Москви, де в Інституті гельмінтології АН СРСР обробляв матеріали, зібрані в Башкирії²⁸.

У 1944 р. О. П. Маркевич разом з колективом Академії наук УРСР повернувся у Київ й до 1970 р. очолював відділ паразитології в Інституті зоології АН УРСР. Учений відновив дослідження в галузі іхтіопатології та організував іхтіопаразитологічні експедиції в різні пункти басейнів Дніпра, Південного Бугу, Дністра, Дунаю та інших рік УРСР. Зусилля колективу відділу паразитології Інституту зоології АН УРСР О. П. Маркевич також спрямував на розроблення питань ветеринарної паразитології.

У грудні 1945 р. на першій науковій конференції паразитологів УРСР за ініціативи О. П. Маркевича було створено Українське республіканське наукове товариство паразитологів (УРНТП), що відіграло велику роль у розвитку паразитології в Україні. Документи фонду розкривають роль О. П. Маркевича у створенні УРНТП, його діяльність як Президента УРНТП та участь вченого в організації та проведенні конференцій та з'їздів товариства²⁹.

У фонді також відображена участь О. П. Маркевича у роботі інших всесоюзних і республіканських наукових товариств, зокрема його діяльність як члена Центральної ради Всесоюзного товариства протозоологів, члена Ради Українського товариства охорони природи та сприяння розвитку природних багатств, члена Всесоюзного географічного товариства, Всесоюзного гідробіологічного товариства, Всесоюзного товариства гельмінтологів, Всесоюзного палеонтологічного товариства, участь О. П. Маркевича у роботі Українського ентомологічного товариства, тощо. Містяться документи, що висвітлюють участь О. П. Маркевича у роботі Польського паразитологічного товариства³⁰. Серед документів фонду

вміщено оригінали дипломів почесного члена Товариства паразитологів Болгарії та почесного члена Московського товариства природознавців й посвідчення почесного члена Всесоюзного товариства протозоологів.

Окрему справу у фонді складають документи про діяльність О. П. Маркевича на посаді директора Інституту зоології АН УРСР³¹, адже протягом 1946–1948 рр. О. П. Маркевич працював заступником директора, а в 1948–1950 рр. – директором Інституту зоології АН УРСР. У своєму науковому звіті за 1949 р. вчений зазначав, що робота на посаді директора Інституту зоології АН УРСР потребувала «дуже багато часу і енергії, оскільки 1949 рік був зламним роком у всій діяльності Інституту зоології, роком перебудови цієї діяльності на засадах мічурінської біології, наближення її до потреб виробництва»³². У документах фонду також відображена діяльність О. П. Маркевича як члена вченої ради Інституту зоології АН УРСР та керівника методологічного семінару інституту³³.

У післявоєнний період О. П. Маркевич поновив науково-педагогічну діяльність, очолюючи протягом 1944–1961 рр. кафедру зоології безхребетних КДУ. Також впродовж 1945–1950 рр. вчений керував кафедрою паразитології та інвазійних хвороб у Київському ветеринарному інституті, документи про роботу в якому зберігаються у фонді³⁴. Містяться документи про діяльність О. П. Маркевича як голови секції біології та хімії Науково-методичної ради Міністерства освіти УРСР та документи про лекційну діяльність вченого, зокрема про його співпрацю з Центральним лекційним бюро Комітету в справах культурно-освітніх установ при РНК УРСР, Київським будинком вчених, товариством «Знання» УРСР і документи про діяльність О. П. Маркевича як дійсного члена Товариства з поширення політичних та наукових знань АН УРСР³⁵.

У 1948 р. О. П. Маркевича було обрано членом-кореспондентом, а у 1957 р. – академіком АН УРСР. У фонді містяться документи щодо висунення та обрання його членом-кореспондентом і академіком АН УРСР зі спеціальності «Зоологія безхребетних», оригінал посвідчення члена-кореспондента АН УРСР. У характеристиці, наданій вченому у 1957 р. академіком АН УРСР Р. Є. Кавецьким, зазначалося, що О. П. Маркевич є найбільшим в Україні вченим-зоологом, наукові дослідження якого присвячені питанням еволюції, історії біології, паразитології, ракоподібним, паразитам риб і розробці заходів боротьби з ними. Своїми фундаментальними працями «Основи паразитології» (1950), «Паразитофауна пресноводних рыб Украинской ССР» (1951) і

«Паразитические веслоногие рыб СССР» (1956) О. П. Маркевич зробив великий внесок в біологічну науку і завоював заслужений авторитет не тільки серед вітчизняних, але і закордонних біологів³⁶.

Проте, були й певні ускладнення в академічній кар'єрі О. П. Маркевича. У фонді містяться документи щодо висунення його 27 квітня 1960 р. вченою радою біологічного факультету КДУ кандидатом на заміщення вакансії члена-кореспондента АН СРСР зі спеціальності «Паразитологія», але обрання не відбулося, незважаючи на підтримку кандидатури О. П. Маркевича республіканськими та всесоюзними науковими установами та вітчизняними вченими³⁷. Вчена рада Інституту зоології АН УРСР висунула монографію О. П. Маркевича «Паразитофауна пресноводных рыб Украинской ССР» на здобуття Сталінської премії, однак, перевагу віддали іншим³⁸. У 1954 р. вчена рада Інституту зоології АН УРСР розпочала клопотання щодо присвоєння О. П. Маркевичу почесного звання Заслуженого діяча науки УРСР, але відзначення вченого відбулося лише у 1965 р.³⁹

Впродовж 1952–1961 рр. учений був членом бюро, заступником голови і виконуючим обов'язки голови Відділення біологічних наук АН УРСР й чимало зусиль поклав на організацію, планування і підвищення рівня досліджень з біології в АН УРСР і в Україні в цілому. Протягом 1970–1972 рр. О. П. Маркевич входив до складу Президії АН УРСР та обіймав посаду академіка-секретаря Відділення загальної біології АН УРСР, перебуваючи на якій активно сприяв розвитку нових наукових напрямів, посиленню справи впровадження досягнень біологічної науки в практику⁴⁰.

У фонді містяться посвідчення члена Президії, академіка-секретаря відділення загальної біології АН УРСР, документи з діяльності О. П. Маркевича як члена-кореспондента та академіка АН УРСР, про роботу вченого як члена Президії АН УРСР та академіка-секретаря Відділення загальної біології АН УРСР, документи про участь О. П. Маркевича у роботі різних Наукових рад АН УРСР і АН СРСР⁴¹. У фонді відклалися документи про діяльність О. П. Маркевича як члена Комітету з Ленінських премій в галузі науки і техніки при Раді Міністрів СРСР й члена Комітету з Державних премій УРСР в галузі науки і техніки при Раді Міністрів УРСР та документи про діяльність вченого як члена Експертної комісії з присудження золотої медалі ім. Е. М. Павловського.

У фонді перебувають документи про участь О. П. Маркевича у роботі Редакційно-видавничої ради АН УРСР, про діяльність вченого як члена

редколегії журналу «Доповіді АН УРСР», члена та голови Редакційної ради біологічного факультету КДУ, члена редакційної ради видавництва «Радянська школа», документи про роботу О. П. Маркевича як редактора головної редакції Великої медичної енциклопедії, як члена головної редакційної колегії Української Радянської Енциклопедії, документи про його співпрацю з головною редакцією Великої Радянської Енциклопедії, документи про діяльність вченого як члена редколегії журналів «Паразитологія», «Вісник зоології», «Вісник АН УРСР», його службове листування з редакціями «Зоологічного журналу», «Гідробіологічного журналу» та журналів «Питання іхтіології» і «Медична паразитологія і паразитарні хвороби».

Відклалися документи щодо участі О. П. Маркевича у міжнародних, всесоюзних, республіканських і міжвузівських наукових конференціях, нарадах, симпозіумах і з'їздах, що відіграли важливу роль у розвитку вітчизняної та світової зоології. Окремі справи висвітлюють роботу вченого з організації та проведення Екологічних конференцій, які відбулися на базі КДУ у 1940, 1950, 1954 рр.⁴², а також Міжнародної конференції з вивчення флори і фауни Карпат та суміжних територій у Львові (1960)⁴³.

У фонді містяться документи, які висвітлюють співпрацю О. П. Маркевича з іноземними вченими та науковими установами за 1941–1997 рр. Це запрошення, плани і програми наукових відряджень, звіти про поїздки, листування тощо⁴⁴. Зі звітів О. П. Маркевича про наукове відрядження до Чехословацької Республіки у 1958 р. і 1967 р. можна дізнатися, що під час перебування у Чехословаччині найбільше вчений цікавився роботою зоологічних лабораторій Чехословацької академії наук (ЧСАН). Перебуваючи у ЧССР у 1967 р., О. П. Маркевич ознайомився з роботою Інституту паразитології ЧСАН у Празі та працюю редколегії журналу «Folia Parasitologica», у якому з 1967 р. діяла міжнародна редколегія часопису, до складу якої входив український вчений⁴⁵.

У 1959 р. О. П. Маркевич виїздив до Болгарії, де на запрошення Болгарського комітету з культурних зв'язків із закордоном у Софійському університеті читав лекції з вузлових проблем філогенії безхребетних тварин для болгарських зоологів⁴⁶. У 1964–1965 рр. О. П. Маркевич займав посаду професора відділення зоології факультету науки Каїрського університету. Паралельно в Арабській Республіці Єгипет (АРЄ) вчений проводив іхтіопаразитологічні дослідження. Протягом 1966–1967 рр. на запрошення Вищої наукової ради АРЄ працював експертом з питань розвитку

паразитологічних досліджень у Національному науковому центрі ⁴⁷.

У фонді академіка О. П. Маркевича відклалися документи про його співпрацю з Вищою сільськогосподарською школою (ВСГШ) у м. Брно (ЧССР) та нагородження вченого золотою медаллю ВСГШ у 1966 р. Цією нагородою О. П. Маркевич був відзначений за видатні заслуги в розвитку паразитологічної теорії та практики й методичну допомогу, яку український вчений надав чехословацьким науковцям, а також виховання фахівців з ветеринарії у ЧССР та з нагоди святкування 150-річчя діяльності сільськогосподарської освіти у Брно ⁴⁸.

У 1969 р. О. П. Маркевича було обрано академіком Академії зоології в Агре (Індія). Серед документів міститься заява вченого про згоду на обрання його членом індійської Академії зоології ⁴⁹.

На фоні визнання досягнень О. П. Маркевича у світовому науковому співтоваристві ускладнилися стосунки вченого з дирекцією Інституту зоології АН УРСР. Намагання О. П. Маркевича порозумітися з керівництвом інституту не мало позитивних наслідків, що змусило його 17 березня 1970 р. звернутися до Президента АН УРСР Б. Є. Патона із заявою про переведення його на роботу до Інституту гідробіології АН УРСР ⁵⁰.

У 1970 р. в Інституті гідробіології АН УРСР О. П. Маркевич організував перший у світі відділ гідропаразитології, де під його керівництвом у 1970–1973 рр. розпочалися дослідження паразитофауни водяних тварин і вивчення ролі паразитів у гідробіоценозах р. Дніпра. До фонду увійшли документи про діяльність О. П. Маркевича на посаді завідувача відділу гідропаразитології Інституту гідробіології АН УРСР і доповідна записка вченого про необхідність створення журналу «Гідропаразитологія» ⁵¹.

З ініціативи О. П. Маркевича 15 червня 1973 р. постановою Президії АН УРСР при Інституті зоології АН УРСР було створено сектор паразитології, що об'єднав відділ геопаразитології цього інституту та відділ гідропаразитології Інституту гідробіології АН УРСР, і який під керівництвом вченого у 1973–1978 рр. активно проводив паразитологічні дослідження, про що можна довідатися з документів фонду про О. П. Маркевича на посаді завідувача сектору паразитології при Інституті зоології АН УРСР (листів, доповідних записок, звітів та ін.) ⁵².

На базі сектору паразитології знов-таки за ініціативи О. П. Маркевича була організована Секція паразитоценології Наукової ради з проблем біогеоценології та охорони природи Відділення загальної біології АН СРСР.

Документи фонду розкривають діяльність О. П. Маркевича як голови Секції у 1973–1988 рр. ⁵³ В рамках роботи Секції була проведена велика робота з об'єднання вітчизняних фахівців, які працювали в сфері паразитології (біологів, лікарів, ветеринарів, агрономів тощо), для розроблення паразитоценологічних досліджень з метою вирішення на новому науковому рівні завдань практичної медицини, ветеринарії, фітопатології. У фонді також відклалися документи про діяльність О. П. Маркевича з організації та проведення Всесоюзних з'їздів паразитоценологів у 1978, 1983 і 1991 рр., які сприяли офіційному утвердженню нової комплексної наукової дисципліни – паразитоценології ⁵⁴.

Документи фонду відображають діяльність О. П. Маркевича з організації Всесоюзного наукового товариства паразитологів та створення в системі АН УРСР Інституту паразитології, згодом Інституту паразитоценології ⁵⁵. На жаль, дані проекти вченому не вдалося зреалізувати.

У фонді представлені документи про діяльність О. П. Маркевича, спрямовану на збереження сектора паразитології в Інституті зоології АН УРСР ⁵⁶. У зверненні до Президента АН УРСР Б. Є. Патона вчений звертав увагу на те, що ліквідація сектору завдасть велику шкоду розвитку паразитології в нашій країні, бо це була єдина наукова установа, що ставила своєю метою інтеграцію усіх розділів паразитології для розв'язання комплексних паразитоценологічних проблем ⁵⁷. Проте, у 1978 р. сектор паразитології в Інституті зоології АН УРСР було розформовано, а О. П. Маркевич перейшов на роботу до Інституту гідробіології АН УРСР, де протягом 1978–1988 рр. завідував відділом паразитології водяних тварин (згодом гідропаразитології і водяної мікробіології) ⁵⁸.

О. П. Маркевич зробив видатний внесок у створення української наукової зоологічної номенклатури, створивши у співавторстві з К. І. Татарко «Російсько-українсько-латинський зоологічний словник: термінологія і номенклатура» (1983), якому присуджено Державну премію УРСР в галузі наук і техніки 1988 р. У фонді містяться документи щодо видання книги О. П. Маркевича і К. І. Татарка «Російсько-українсько-латинський зоологічний словник: термінологія і номенклатура» і висунення її на здобуття Державної премії УРСР в галузі науки і техніки, оригінал диплома лауреата Державної премії УРСР ⁵⁹.

У 1988 р. О. П. Маркевича було призначено радником дирекції Інституту гідробіології АН УРСР. У 1990 р. вчений повернувся до Інституту зоології АН УРСР, де до кінця свого життя працював на посаді радника дирекції

інституту. У фонді містяться оригінали пенсійного посвідчення та посвідчення ветерана Інституту гідробіології АН УРСР.

О. П. Маркевич є автором понад 700 наукових праць, у тому числі 25 монографій, підручників та наукових посібників. Вченим створено наукову школу українських паразитологів, серед його учнів 93 кандидата і 10 докторів наук.

За багаторічну сумлінну працю і видатний науковий внесок у вітчизняну та світову науку О. П. Маркевич був нагороджений медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» (1945), орденами Трудового Червоного Прапора (1954), «Знак Пошани» (1968), Жовтневої Революції (1975), Дружби народів (1985) та іншими нагородами. Серед документів перебувають повідомлення щодо отримання О. П. Маркевичем премії ЦК ЛКСМУ, оригінали орденських книжок, посвідчення до різних ювілейних медалей, нагрудних знаків, якими було нагороджено вченого, документи про святкування 60-, 70-, 75-, 80-, 90-річчя від дня народження О. П. Маркевича, вітальна кореспонденція з нагоди різних свят та ін.⁶⁰

Таким чином, особовий фонд № 121 академіка НАН України О. П. Маркевича містить велику кількість біографічних документів та документів з діяльності, які досить повно висвітлюють багатогранну діяльність видатного українського вченого, і дають змогу реконструювати його наукову біографію.

Примітки

¹ Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ), ф. 121, оп. 2, спр. 42, арк. 6.

² Там само, спр. 4, арк. 1–12.

³ Там само, спр. 62, арк. 1–5.

⁴ Там само, спр. 8, арк. 1–3; спр. 63, арк. 1.

⁵ Там само, спр. 17, арк. 1–7.

⁶ Там само, спр. 7, арк. 23, 24.

⁷ Там само, арк. 25.

⁸ Там само, спр. 13, арк. 3.

⁹ Там само, арк. 3 зв.

¹⁰ Александр Прокофьевич Маркевич // [авт. вст. стагги, сост.: О. Я. Пилипчук]. – К. : Наукова думка, 1986. – 103 с. – (Биобиблиография ученых Украинской ССР).

¹¹ ІА НБУВ, оп. 2, спр. 9, арк. 4, 5.

¹² Там само, арк. 8 зв.

¹³ Там само, арк. 12 зв.

¹⁴ Там само, спр. 65, арк. 10.

¹⁵ Там само, арк. 1–31.

¹⁶ Там само, спр. 2, арк. 3.

¹⁷ Там само, спр. 67, арк. 1–91.

¹⁸ Там само, спр. 32, арк. 7, 8, 10.

¹⁹ Там само, спр. 74, арк. 1–4.

²⁰ Там само, спр. 12, арк. 8.

²¹ Там само, спр. 70, арк. 1–17; спр. 78, арк. 1–196.

²² Там само, спр. 23, арк. 2.

²³ Там само, спр. 72, арк. 1–94; спр. 79, арк. 1–4; спр. 84, арк. 1–15.

²⁴ Там само, спр. 86, арк. 1–123; спр. 88, арк. 1–26.

²⁵ Там само, спр. 80, арк. 1–23.

²⁶ Там само, спр. 66, арк. 1–167.

²⁷ Там само, спр. 78, арк. 51, 63 зв.

²⁸ Там само, спр. 42, арк. 2.

²⁹ Там само, спр. 91, арк. 1–124; спр. 125, арк. 1–392; спр. 137, арк. 1–130.

³⁰ Там само, спр. 93, арк. 1–42; спр. 98, арк. 1–19; спр. 110, арк. 1–34, спр. 113, арк. 1–60; спр. 114, арк. 1–16; спр. 126, арк. 1–5; спр. 139, арк. 1–175.

³¹ Там само, спр. 107, арк. 1–5.

³² Там само, спр. 102, арк. 18, 19.

³³ Там само, спр. 89, арк. 1–50; спр. 128, арк. 1–292.

³⁴ Там само, спр. 90, арк. 1–33.

³⁵ спр. 109, арк. 1–69; спр. 124, арк. 1–25, спр. 152, арк. 1–5.

³⁶ Там само, спр. 15, арк. 25.

³⁷ Там само, спр. 37, арк. 1–19.

³⁸ Там само, спр. 38, арк. 1–30.

³⁹ Там само, спр. 41, арк. 1–4.

⁴⁰ Там само, спр. 53, арк. 2.

⁴¹ Там само, спр. 50, арк. 1, 2; спр. 102, арк. 1–109; спр. 105, арк. 1–13; спр. 136, арк. 1–180, спр. 162, арк. 1–211.

⁴² Там само, спр. 106, арк. 1–50.

⁴³ Там само, спр. 130, арк. 1–315.

⁴⁴ Там само, спр. 87, арк. 1–281.

⁴⁵ Там само, спр. 133, арк. 1–17.

⁴⁶ Там само, спр. 143, арк. 1–17.

⁴⁷ Там само, спр. 156, арк. 1–30.

⁴⁸ Там само, спр. 157, арк. 1–12.

⁴⁹ Там само, спр. 48, арк. 1, 2.

⁵⁰ Там само, спр. 78, арк. 175.

⁵¹ Там само, спр. 164, арк. 1–90; спр. 165, арк. 1–4.

- ⁵² Там само, спр. 168, арк. 1–134.
⁵³ Там само, спр. 170, арк. 1–152.
⁵⁴ Там само, спр. 174, арк. 1–170.
⁵⁵ Там само, спр. 166, арк. 1; спр. 167, арк. 1–44.
⁵⁶ Там само, спр. 176, арк. 1–29.
⁵⁷ Там само, арк. 2.
⁵⁸ Там само, спр. 177, арк. 1–137.
⁵⁹ Там само, спр. 57, арк. 1–18; спр. 58, арк. 1, 2; спр. 150, арк. 1–62,
⁶⁰ Там само, спр. 22, арк. 1, 2; спр. 30, арк. 1–3; спр. 40, арк. 1–28, спр. 47, арк. 1–49; спр. 49, арк. 1–6; спр. 51, арк. 1–6; спр. 55, арк. 1, 2.

УДК 9(477):929Брайчевський М.Ю.

Ольга Бодак,

керівник Центру формування бібліотечно-інформаційних ресурсів НБУВ,
канд. іст. наук

**МИХАЙЛО БРАЙЧЕВСЬКИЙ: ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ
(За архівними документами)**

На основі аналізу документів особового архівного фонду М. Ю. Брайчевського, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, висвітлено основні етапи життя та напрями наукової і громадської діяльності вченого. Розглянуто науковий доробок вченого в галузі історії, археології та спеціальних історичних дисциплін.

Ключові слова: М. Ю. Брайчевський, біографія, історія, археологія, особовий архівний фонд.

На сьогоднішньому етапі розвитку української державності назріла необхідність об'єктивного аналізу історико-культурних процесів в Україні, чому значною мірою сприяє вивчення наукової спадщини визначних особистостей, громадських і культурних діячів, творчий доробок яких впливав або й визначав розвиток української державності.

Одним з українських учених, які своєю науковою діяльністю долучилися до становлення і формування історичної науки та спеціальних історичних дисциплін у ХХ ст., є Михайло Юліанович Брайчевський (1924–2001) – історик, археолог, доктор історичних наук, лауреат премії фонду Антоновичів, заслужений діяч науки і техніки України, почесний професор Національного університету «Києво-Могилянська академія», голова осередку Українського історичного товариства ім. М. Грушевського в Києві, дійсний член Вільної Української Академії Наук у США.

Але всі ці звання й регалії лише незначною мірою віддзеркалюють постать одного з яскравих представників наукової та культурної еліти України другої половини минулого століття. Він був і залишиться в нашій пам'яті взірцем громадської мужності, символом наукової чесності і принциповості, людиною, яка не піддалася тиску радянської репресивної системи, не поступилася власною совістю заради кар'єри й матеріальних благ.